

Մերգո ՀԱՅՐԱՊԵՏՅԱՆ

ՀԱՅԵՐԵՆԻ ԿՐԱՎՈՐԱԿԱՆ ԿԱՌՈՒՅՑԸ

Արդի շարահյուսագիտության մեջ այս կառույցները հայտնի են նաև կրավորաձև անունով, որպես ներգործաձև կառույցների շարահյուսական հոմանիշներ¹: Օրինակներ. Մայր ծնաւ գորդի – Որդի ծնաւ ի մաւրէ, Քամին բացեց դուռը – Դուռը բացվեց քամուց: Ընդ որում, եթե ներգործաձև կառույցն ունի ենթակա-ստորոգյալ– ուղիղ խնդիր, ապա կրավորաձևը՝ ենթակա-ստորոգյալ– ներգործման խնդիր նույնպես եռանդամ լիակաղապարը, որում ներգործական բայ-ստորոգյալի քերականական ենթական (մայր, քամին) վերածվում է կրավորական բայի քերականական խնդրի (ի մաւրէ, քամուց), որ տրամաբանորեն գործողություն կատարողն է և «ցույց է տալիս մի առարկա, որի գործողությունը ենթական կրում է իր վրա, այսինքն՝ ենթական ազդվում, ներգործվում է կամ իբրև արդյունք առաջ է գալիս գործողությունից»,² իսկ ներգործական կառույցի ուղիղ խնդիրը (գորդի, դուռը) կրավորական կառույցի քերականական ենթական է (որդի, դուռը)՝ գուրկ գործող լինելու հատկանիշից, ենթակա, որից, ինչպես նշում է Գ. Ջահուկյանը, «գործողությունը օտարվում է»:³

Ուղիղ խնդրի նման՝ ներգործման խնդիրը ևս «բայի ներխոսքիմասային իմաստով և սեռով պայմանավորված «ոչ ընդհանուր կամ հատուկ լրացում է»⁴ և շնորհիվ այն կարևոր դերի, որ ունի այդպիսի նախադասությունների քերականական կառուցվածքի ավարտունության, նրանցով հաղորդվող մտքի լիարժեքության տեսակետից, կրավորական կառույցի հիմնական միավորներից մեկն է: Մա նշանակում է, որ եթե ներգործաձև կառուցվածքի նախադասություններում շարահյուսական առանցքի հիմնաբաղադրիչներ են համարվում ենթակայից և ստորոգյալից բացի նաև ուղիղ խնդիրը,⁵ ապա դրանց հետ շարահյուսորեն համանշվող կրավորաձև կառույցներում այդպիսիք պիտի դիտվեն ենթական, կրավորական սեռի բայ-ստորոգյալը և ներգործման խնդիրը:

Ըստ այսմ՝ հայերենի կրավորաձև լրիվ կառույցներում հնարավոր ենք համարում կառուցվածքային հիմնամիավորների գծային հաջորդականության բոլոր վեց տարբերակները՝ ենթակա-ստորոգյալ-ներգործման խնդիր, ենթակա-ներգործման խնդիր-ստորոգյալ, ստորոգյալ-ենթակա-ներգործման խնդիր, ստորոգյալ-ներգործման խնդիր-ենթակա, ներգործման խնդիր-ստորոգյալ-ենթակա և

¹ Տե՛ս **Առաքելյան Վ.**, Ժամանակակից հայերենի հոլովների և հոլովական կապակցությունների իմաստային առումները, Եր., 1957, էջ 135: **Պառնասյան Ն.**, Շարահյուսական հոմանիշները ժամանակակից հայերենում, Եր., 1974, էջ 118-121: **Հարությունյան Հ.**, Կառավարումը ժամանակակից հայերենում, Եր., 1983, էջ 175 և ուրիշներ:

² **Աբեղյան Մ.**, Հայոց լեզվի տեսություն, Եր., 1965, էջ 375:

³ **Ջահուկյան Գ.**, Ժամանակակից հայերենի տեսության հիմունքները, Եր., 1974, էջ 268:

⁴ **Հարությունյան Հ.**, նշվ. աշխ., էջ 111:

⁵ **Հայրապետյան Մ.**, Հայերենի անցողական կառույցների շարահյուսության մի քանի հարցեր, ԳԱԱ ՇՀՀ կենտրոնի «Գիտական աշխատություններ», հ. 1, Եր., 1998, էջ 99:

ներգործման խնդիր-ենթակա-ստորոգյալ: Ի դեպ, ինչպես այլ լեզուներում, հայերենում ևս լրիվ (եռանդամ) կրավորաձև կառույցները համեմատաբար փոքրաթիվ են, դրան հակառակ՝ ակնհայտ է երկանդամ (հիմնականում ենթակա-ստորոգյալ հիմնաբաղադրիչներով) կառույցների քանակական գերազանցությունը: Մ.Ասատրյանը այս առիթով նշում է. «Կրավորական կառուցվածքի նախադասությունը՝ ի հակադրություն ներգործական կառուցվածքի նախադասության, լայն հնարավորություններ ունի միշտ կամ համարյա միշտ չհիշատակելու գործողություն կատարողին, անգամ այն դեպքում, երբ այդ գործողություն կատարողը հայտնի չէ խոսողին»:⁶

Թեև լիակադապար կրավորաձև կառույցների վերոնշյալ բոլոր վեց տարբերակներն էլ մեր լեզվի հին, միջին և նոր գրական վիճակներում վկայված են, սակայն մեր կողմից նույնաձևով բնագրային հատվածների վիճակագրական ուսումնասիրության տվյալների վերլուծության հիման վրա կարելի է աներկբա պնդել, որ հայերենի բոլոր գրական վիճակներին առավել բնորոշ, ամենագործական տարբերակներն առաջին երկուսն են՝ ենթակա-ստորոգյալ-ներգործման խնդիր, ենթակա-ներգործման խնդիր-ստորոգյալ, ընդ որում՝ առաջին տարբերակն ունի գործածության ակնհայտորեն ավելի բարձր հաճախականություն:

Ներկայացնենք կրավորաձև եռանդամ կառույցների հիմնաբաղադրիչների փոխդասավորության տարբերակային դրսևորումները հայերենի գրական վիճակներում.

ա. Ենթակա- ստորոգյալ-ներգործման խնդիր գծային հաջորդականություն.

Այս տարբերակը գրաբար բնագրերում եռանդամ կրավորաձև կառույցների ամենահաճախական դրսևորումն է (մեր հաշվումներով՝ միջին հաշվով 100-ից 33 դեպքերում). օրինակներ՝ Երկիր լուսաւորեցաւ ի փառաց նորա /Յայտն.,ԺԸ/: Վեմք խորտակեցան ի նմանէ /Նաւում,Ա/: Խմորեայք եփեցցին յառաջնոց /Ղևտ.,ԻԳ/: Խորք խռովեցան ի ձայնէ ջուրց /Սաղմ.,ՀԶ/: Սոքա ծնան նմա ի դստերէն /Ա.Մնաց.,Բ/: Հոգին առաքեցաւ Հարբն և Որդւովն /Ագաթ.,665/:

Այս առումով գրաբարին բավականին հարագատ է նաև միջին գրական հայերենը, այն տարբերությամբ, որ այստեղ վերոհիշյալ եռանդամ տարբերակի գործածության հաճախականությունը գրաբարի համեմատությամբ մի փոքր թուլանում է (միջին հաշվով 100-ից 30 դեպքեր):

Օրինակներ՝ Սա ... դիւրաւ իմանի կարդացողին /ՊԱԴ, 406/: Խասան կոտորեցաւ ի Չիթաղէն /ԺԵՀԶԶԲ, 351/: Եւ թէ որ...տուժուի ի դարպասէն /ԴՄԻ, 23/: Բնութիւն արգիլեցաւ ի շոգերոյն /ՄՀԶՄ, 13/: Շատ զօրաւոր մարդիք խաբուին ի տկարաց /ՆՄԺԱՎ, 420/: Օձն պարարտանայ ի հոտոյն /ՆՄԺԱՎ, 235/: Որք... տանջին խաւարով /ՀԵ, 187/: Ագբաւն ... հայարտացաւ ի սուտ գովութիւնն /ՆՄԺԱՎ, 29/:

Գրական արևմտահայերենը կրավորաձև եռանդամ կառույցներում հիմնաբաղադրիչների գծային հաջորդականության սույն տարբերակի գործածական ակ-

⁶ Ասատրյան Մ., *Բայի սեռերը ժամանակակից հայերենում*, Եր., 1959, էջ 135:

տիվության տեսակետից նկատելիորեն զիջում է գրաբարին, նույնիսկ միջին գրական լեզվին: Այլ խոսքով՝ գրաբարի համեմատությամբ միջին հայերենում շարադասական այս տարբերակի գործածության նվազման գրեթե աննկատելի միտումը արևմտահայերենում ստանում է բավականին ցայտուն դրսևորում (միջին հաշվով՝ 100 օրինակներից ընդամենը 25-ը): Այնուհանդերձ, այս տարբերակը արևմտահայերենում ևս, ինչպես կտեսնենք ներքևում, շարունակում է մնալ եռանդամ կրավորաձև կառույցի հիմնական տարբերակներից մեկը:

Օրինակներ՝ Տղան հետզհետե տարուեցաւ անոնց ընկերութեանը /ԵԵ, 269/: Ես արբեցած կը տարուիմ աղբիւրներուն երգեցիկ /ՄԲ, 328/: Զօրավարն գերի բռնուեցաւ Թորոսէն /ՕԵ, 203/: Ասիկա բաւ կ'լլայ, որ մանկուհին քանի մը ժամ ետքը վարակուի մահացու հիւանդութենէն /ԵՕԵԺ, 4, 331/: Պաշտպանեալներս կը կեղեքուին օտար տղայէ մը /ԱՕՍՉՍ, 176/: Խեղճ տղան պատուհասուած էր նաև այլ հիւանդութեամբ /ն. տ., 21/: Գիւղը ամբողջովին գրաւուած էր տոբթօրով և իր շնորհալի ասպնջականուհիովը /ԵԵ, 348/: Իր գրական արժանիքները կասկածի ներքեւ կ'իյնային նոր հասնող քննադատներէ ոմանց կողմէ /ԶԳՀ, 85/:

Նույնը չի կարելի ասել գրական արևելահայերենի վերաբերյալ, որտեղ եռանդամ կրավորական կառույցի վերոնշյալ տարբերակը ամենագործածականն է (42 %) հայերենի բոլոր մյուս գրական վիճակների համեմատությամբ, և այդ հարցում արդի հայերենը զգալիորեն գերազանցում է նույնիսկ հին գրական լեզվին, որտեղ վերոհիշյալ տարբերակը, ինչպես ասվեց, բարձր (33 %) հաճախականություն ուներ:

Օրինակներ՝ Որքան այսպիսի դժբախտներ գոհվել են քո չար կրքերին և քո անիրավ փառասիրությանը /Ը, 7, 428/: Ահա պոետն էլ պատրանքով հարբած՝ Գերվեց մի անգամ ժպտուն աչքերի /ՀԹ, 1, 240/: Խելքս է տարվել քո ալ-վարդին /Իս., 1, 239/: Սամվելը շատ սիրված էր ժողովրդից /Ը, 7, 70/: Այդ սրիկաները վարձված են Ղուլամյանից /Շիրվ., 4, 158/: Ոչ մի գեղեցիկ կին կամ աղջիկ չազատվեցավ նրանց ձեռքից /Մուր., 4, 70/: Նրա առաքիլության ու պարկեշտության զգացումը վիրավորվում էր այդ ծառաների ներկայությունից /Շիրվ., 3, 99/: Իսկ գաղթական ժողովուրդը կոտորվում էր սովից, ցրտից /Բակ., 13/: Բոլոր ռուս գրողները ներշնչված են նրանից մինչև այսօր /Իս., 4, 24/: Լռությունը խանգարվում էր միայն գրքացի կիսաձայն ընթերցումով /ՆՂ, 1, 17/: Մենք բոլորս ... կախարդված ենք նրա Ապոլոնյան հանճարով /Իս., 4, 177/: Հինավուրց ամբողջ պատասպարված էր ամեն կողմից ... ամբողջուններով /Մուր., 4, 8/:

Ինչպես փաստում են վիճակագրական ուսումնասիրության տվյալները, եռանդամ կրավորաձև կառույցի ենթակա-ստորոցյալ-ներգործման խնդիր գծային հաջորդականությամբ տարբերակը գրական հայերենի բոլոր դրսևորումներում հատուկ է ամենասովորական, ոճականորեն չեզոք պատմողական խոսքին:

բ. Ենթակա- ներգործման խնդիր-ստորոցյալ գծային հաջորդականություն.

Այս տարբերակը, բացառությամբ արևմտահայերենի, հայերենի գրեթե բոլոր գրական վիճակներում դրսևորում է գործառական համարյա նույն ակտիվությունը. գրաբարում՝ 24, միջին հայերենում՝ 26, արևելահայ գրական լեզվում՝ 21%: Ու

թեն քանակապես այն զգալիորեն զիջում է նախորդին, սակայն նույնքան ակնհայտորեն էլ առանձնանում է մյուս չորս տարբերակներից իր գործառական ակտիվությամբ:

Օրինակներ՝ Տեսիլ... ոչ առ յընկերէ պատմեալ /ԿՎՄ,40/: Երբէք այսպիսի գործք յումեքէ ի վերայ երկրի ոչ գործեցան /Բուգ.,4,ԺԵ/: Մեր կեանքս քեզ նուաճեցին /Ագաթ.,39/: Այս այնչափ միայն առ ի յինէն քեզ տեսցի /ՅԴՊԷ,7/: Դու ի նմանէ ծնար /ԼՄԺԱՎ,200/: Դու ի նմանէ ընծայեցար /ն.տ.,203/: Լոյս ի լուսոյ ծնալ /ԿԵՏ,129/: Եղբայրասպանությունը աստծուց և մարդկանցից անիծված է /Մուր.,4,158/: Գութանի խոփը ժանգից էր նեղվում /ՊՄԱԶ,86/: Դաշտ ու ձոր, լեռ ու անտառ հագարացի գորքերով ու հելուզակներով էին բռնված /Մուր.,4,73/: Մինչդեռ գրական արևմտահայերենում կրավորական կառույցի հիմնաբաղադրիչների զծային հաջորդականության այս տարբերակն ընդգծված ձևով ամենագործածականն է (ավելի քան 37%) մնացածների համեմատությամբ:

Օրինակներ՝ Մկրտիչ եպիսկոպոս Տիգրանեան պօլսեցիներէն կ'անուանուի հրաշագործ / ՀՕԵ,2,236/: Աս ալ ձեր խօսքին զարնուած էր /ն.տ.,1,230/: Գիշերները դուրս ելնողներն հարբուխէ կը բռնուին /ն. տ.,4,479/: Ան քնոջն...գայլերուն կը հաղթուէր /ԹԲԱԵ,106/: Թթերուն ճամբուն վրայ Տափան Սարգար կայծակէն զարնուած էր /ՀԵԱԳԱ,17/: Աղջիկ մը շատ անգամ նոր հագուստներու կը խաբուի /ՀՊԵԺ,1,175/:

Այսպիսով, հիմնաբաղադրիչների ենթակա- ստորոգյալ-ներգործման խնդիր և ենթակա- ներգործման խնդիր-ստորոգյալ տարբերակները միասին՝ քննության առնված բնագրային հատվածներում հանդիպում են գրաբարում՝ 57, միջին գրական հայերենում՝ 56, արևմտահայերենում՝ 62 և արևելահայերենում 63 % հաճախականությամբ, ընդ որում, նկատելի է նաև, որ նոր գրական հայերենը սույն տարբերակների գործածման աճի միտում ունի (արևելահայերենը հիմնականում ի հաշիվ առաջին, իսկ արևմտահայերենը՝ երկրորդ տարբերակի):

գ. Ստորոգյալ-ենթակա-ներգործման խնդիր զծային հաջորդականություն.

Ըստ վիճակագրական տվյալների՝ այս տարբերակը հայերենի բոլոր գրական վիճակներում հանդես է գալիս գրեթե հավասարաչափ և կրկնակի (գրական արևելահայերենում՝ նույնիսկ եռակի) պակաս առաջին տարբերակից:

Օրինակներ՝ Եղիցին ամենեքեան ուսեալք Յաստուծոյ /Յովհ.,Զ/: Ի փախուստ դարձցին նոքա յերեսաց ձերոց /Յուդ.,ԺԴ/: Մկսաւ սատակումն ի ժողովրդեան /Բ. Թագ.,ԻԴ/: Ծանիցի Տեր Եգիպտացուցն /Եսայի,ԺԹ/: Որպէս վառեսցի եղեգն ի կայծականց /ն.տ.,Ե/: Աւերեցաւ աշխարհս ամեն ի անօրէն թուրքմանէ /ԺԵՀՀԱ,361/: Լուսաւորի հոգի քո կրկին լույսով սուրբ աւազանին /ԼՄԺԱՎ,263/: Եւ կը զարնուի եղբայրն եղբորէն /ՎԹԵ,231/: Կեղեքվում է իմ անտեր մնացած երկիրը թշնամիներից /Ը,7,247/: Ինչպես իզուր խաբվել ես դու Սուտ խոսքերին չար աղվեսի /ՀԹ,1,310/:

Ակներև է, որ վերոբերյալ նախադասությունների մեջ իր լրացյալից ենթակայով ընդմիջված ներգործման խնդիրն նկատելիորեն ընդգծուն վիճակ ունի՝

«իբրև անդամ, որի մասին իրագեկում է հաղորդվում»:⁷ Ասվածը վերաբերում է ոչ միայն եռանդամ, այլև երկանդամ (առանց ենթակայի) կրավորաձև կառույցներում ներգործման խնդրի՝ իր առաջադաս լրացյալից այլ անդամներով ընդմիջված վերջադասությանը, ինչպես օրինակ՝ Որ ծածկեալն էր յամենայն յախտեանց *առ Աստուծոյ* /Ագաթ.,353/: Ի տղայութենէ սնեալ և ուսեալ ի կեսարացոց քաղաքին Գամրաց *ընդ* հաւատարիմ *վարդասպետօք* /Բուզ.,4,9/: Ձինչ մեծամեծ վաստակ արի՝ տանիլ տուի զինքն *հեղեղի* /ՖՂ, 289/: Այս օրերս յաղթուեցաւ Սիմոն անուն *բեռնակրէ մը* /ՀՊԵԾ,4,478/: Ամբողջովին մտասուզվեց գիշերվա իր լսած իրադարձությունների հիշողությամբ /ԶԴՄՆ,2,378/:

դ. Ստորոգյալ-ներգործման խնդիր-ենթակա գծային հաջորդականություն.

Եռանդամ կրավորաձև կառույցում հիմնաբաղադրիչների փոխդասավորության այս տարբերակը, թեև սակավադեպ, սակայն վկայված է բոլոր գրական լեզվավիճակներում: Հասկապես այն դեպքերում, երբ քերականական ենթական եզրափակում է նման նախադասությունը, ապա վերածվում է տրամաբանորեն ընդգծված բառի:

Օրինակներ՝ Սարտեալ ի նմանէ հարձն իւր /Դատ.,ԺԹ/: Երկրորդ սիկառին հետ կը տարուի մտմտութի Գօլօն /ՀՕԵ,125/: Չհամոզեցաւ սակայն այս ըստածներէն Էմիլիօն /ՎՄՀԲ,156/: Գրքի էջերից երազվում էր նրան տիտանային մի մարդ /Զ,431/:

Տարբերակը համեմատաբար ավելի գործածական է (մոտ 12%) արևմտահայերենում, որն ինչպես հայտնի է, մատնանշելու նպատակով ենթական հաճախ տանում է նախադասության ամենավերջը:⁸

ե. Ներգործման խնդիր-ենթակա-ստորոգյալ գծային հաջորդականություն.

Քիչ հանդիպող (մոտավորապես 8-10%) շարադասական տարբերակ է, գերազանցապես օգտագործվում է իր լրացյալից ենթակայով (նաև այլ անդամներով) ընդմիջված առաջադաս ներգործման խնդրի ոճական ընդգծման նպատակով:

Օրինակներ՝ Յանօրինաց մեք հալածիմք *ԼՄՀՁԶԳ,6*/: Չեմ այլոց ձեռօք ես խաբուէր /ն.տ.,303/: Մեծ ապարանքին վրայ իջնող կայծակէն կարծես ամեն մարդ շատ քիչ հարուածուած էր /ԵԵ,33/: Չափազանցութիւններէ սիրտս կը խառնուի /ՀՊԵԾ,390/: Անձրևից ծառերը լվացվել էին, մաքրվել էին /Ը,7,69/: Արկերից մեր վաշտում մարդ չէր սպանվել /ԲՀՄԶ, 74/: Սև ամպերով երկնից դեմքը քողարկվեց /ՀՀ,92/:

զ. Ներգործման խնդիր-ստորոգյալ-ենթակա գծային հաջորդականություն.

Տարբերակը գործածության գրեթե նույն ակտիվությունն է դրսևորում, ինչ նախորդը, թերևս մի փոքր ավելի հաճախադեպ է (11-12 %), նաև առանձնահատուկ է նրանով, որ տրամաբանորեն ընդգծված են ոչ միայն առաջադաս խնդիրը, այլև այսպիսի կառույցը եզրափակող ենթական:

⁷ *Մարգարյան Ա.*, *Արևմտահայ և արևելահայ գրական լեզուներ. գուգադրա-տիպաբանական քննություն*, Եր., 1985, էջ 294:

⁸ *Այդ մասին տե՛ս Ա. Մարգարյան Ա.*, նույն տեղում:

Օրինակներ՝ Մտաց իմանի գորութիւն նորա /Եղ.,7/: Ի սպանելոց անտի լցեալ եղեն հիմունք երկրի մերում /Ղև.,Պատմ.,276/: Ի պարարտութենէ լցցի անձն իմ /Մաղմ., ԿԲ/: ՅԱստուծոյ ուղղեսցին գնացք նորա /Առակ.,ԺԶ/: Ի տեսիլ մերձաւորութեան նորա զգաստացան լկտիք /Եղ.,7/: Ձկամբ գայթակղիցի եղբայրն /Եզն.,4,ԺԲ/: Ի կարճոյ հնարեցաւ վախճանն նոցա /Բմաս.,ԺԴ/: Ի քաղցրութենէն, եղբարք, բռնկեր է պոկունքս .../ՆՄՀԿ,112/: Այդ տեսիլքէն կը դողան դեռ հիմա միտքս ու հոգիս/ՎԹԵ,363/: Բոլորին կողմէն արհամարհուած էր փնթի Մկոն /ՀԵԱԳԱ,247/: Կաթնագոյն մի լույսով էր ողողվել երկինքն ու քաղաքը /ԳՄԼԶ,426/: Նրա ստեղծագործություններով դաստիարակվել են սերունդներ /Իս.,4,180/

Եռանդամ կրավորաձև կառույցները, ինչպես իրավացիորեն նկատվել է արդի հայ քերականագիտության մեջ,⁹ իրենց գործածության ակտիվությամբ ակնհայտորեն զիջում են երկանդամ կառույցներին: Չնչին տարբերություններով հանդերձ՝ վերջիններս հայերենի բոլոր գրական վիճակները ներկայացնող բնագրային հատվածներում մեր հաշվումներով կազմում են դիտարկված կրավորաձև կառույցների 68-70 %: Սրանցում առկա չէ կամ ներգործման խնդիրը, կամ ենթական, կամ երբեմն՝ ստորոգյալը: Այսպիսի կառույցները հանդես են գալիս երկու հիմնաբաղադրիչների փոխդասավորության վեց տարբերակային դրսևորումներով, որոնք բոլորն էլ, իհարկե միանգամայն տարբեր հաճախականություններով, բայց վկայված են հայերենում:

ա. Ենթակա-ստորոգյալ գծային հաջորդականություն.

Կրավորական բայերը շատ ավելի հաճախ, քան ներգործականները, խոսքում հանդես են գալիս առանց իրենց սեռի խնդրի: «Կրավորական կառուցվածքի նախադասությունը...լայն հնարավորություն ունի միշտ կամ համարյա միշտ չիշատակելու գործողություն կատարողին՝ անգամ այն դեպքում, երբ այդ գործողություն կատարողը հայտնի չէ խոսողին»:¹⁰ Առհասարակ նկատելի է, որ «ներգործող խնդիրը սովորաբար բառական արտահայտություն չի ստանում այն դեպքում, երբ հայտնի է խոսքաշարից կամ անկարևոր է, հարկ չկա այն շեշտելու, երբեմն էլ կարող է լինել անհայտ»:¹¹ Ի դեպ, ներգործման խնդրի բացակայությունը կրավորաձև կառույցը կազմությամբ նույնացնում է երկանդամ կրավորաձև չեզոք կառույցների հետ: Սակայն հասկանալի է, որ այդ նույնացումը զուտ ձևական է, որովհետև խնդրի չգոյության (այսպես ասած՝ զրո խնդրի) դեպքում բայը երբեք էլ չի դադարում կրավորական սեռին պատկանելուց, ուրեմն նաև ներգործման խնդիր ունենալու հնարավորությունից, բոլորովին այլ է նրա հարաբերության բնույթը իր ենթակայի հետ, որն, ի տարբերություն չեզոք կառույցի ենթակայի, «ինքը չի ստեղծում բայիմաստով դրսևորվող հատկանիշ, այլ այդ հատկանիշը կրում է իր վրա»: Այդ պատճառով էլ «մեր մեջ առաջանում է այն պատկերացումը, որ...գործողությունը կատարել է ինչ-որ մեկը, որը տվյալ նախադասության մեջ չի արտահայտ-

⁹ Տե՛ս *Ասատրյան Մ.*, նշվ. աշխ., էջ 135: *Հարությունյան Հ.*, նշվ. աշխ., էջ 177 և ուրիշներ:

¹⁰ *Ասատրյան Մ.*, նշվ. աշխ., էջ 136:

¹¹ *Հարությունյան Հ.*, նշվ. աշխ., էջ 177:

ված»,¹² բայց կարող է ի հայտ գալ: Այնուամենայնիվ երկանդամ՝ ենթակա-ստորոգյալ գծային հաջորդականությամբ կրավորաձև կառույցներում շատ դեպքերում ներգործման խնդիրը չի կարելի վերականգնել, որովհետև նրա պատկերացումը խիստ անորոշ և ընդհանուր է («Դրա համար մեծ ջանքեր են պահանջվում». «Երկրի հարստությունները անխղճորեն վատնվում են». «Ընդերքը լավ չի ուսումնասիրվում»):

Ենթակայով և ստորոգյալով երկանդամ կրավորաձև կառույցի այս տարբերակը գործածության բավականին լայն շրջանակներ ունի (62-64 %) մեր գրական լեզուների՝ հատկապես արտահայտչական գունավորումից գուրկ պատմողական, գործնական, պաշտոնական կամ գիտական ոճերում:

Օրինակներ՝ Կոյր գրկի ի ճառագայթից արեգական, և տգիտութիւն գրկի ի կատարեալ կենաց /Եղ.,14/: Եւ համբաւ գեղեցկութեան աղջկանն ընդ վայրսն տարածեցաւ/Բուգ.,4,ԺԵ/: Բանն հաստատեցի/Եզն.,1,ԺԸ/: Երկինք շրջիցին/ն.տ.,2,ԻԵ/: Ամբողջ կյանքը նա չարչարվել է/Գ.ԲՆ.,67/: Անունը մոռացվել է, բայց գործը հիշվում է /Իս.,3,322/: Նրա հրավերը ընդունվեց ուրախությամբ /ՄԳ,54/:

բ. Ստորոգյալ-ենթակա գծային հաջորդականություն.

Տարբերակը, նախորդին հակառակ, ունի ոճաարտահայտչական նկատելի գունավորում, համեմատաբար քիչ գործածական է (մոտ 36-38 %), և նրանում հատկապես ստորոգյալի առաջադաս ու որոշ չափով նաև ենթակայի վերջադաս դիրքերը տրամաբանորեն ընդգծուն են, ինչպես օրինակ՝ Տուեալ լիցի քեզ թագաւորութիւնն ինն հազար ամի /Եզն.,2,Ա/: Ծածկեցի խորհուրդ ամբարշտութեանդ /Եղ.,10/: Յայտնեցաւ խորամանկութիւն խորհրդոյն /ն.տ.,16/: Հեռու հորիզոնում նշմարվում էր Ազատ լեռաը /Գ.ԲՆ.,31/:

«Կրավորաձև կառույցը ենթական «ազատելով» «գործող լինելուց», ստեղծում է բարենպաստ շարահյուսական պայմաններ այն չարտահայտելու համար»:¹³ Զեղչված ենթակայով կամ անենթակա երկանդամ կրավորաձև կառույցները, թեև քիչ չեն հանդիպում, սակայն առանց ներգործման խնդրի երկանդամ կրավորաձև կառույցների համեմատությամբ ավելի սակավաթիվ են: Եվ եթե վերջիններս կազմում են բնագրային հատվածներում դիտարկված այդպիսի կառույցների շուրջ 60%, ապա առաջինները, որ իրենց գույգ դիրքային տարբերակներով գրեթե հավասարաչափ են գործածական հայերենի բոլոր գրական ձևերում, միայն 36 %:

ա. Ստորոգյալ-ներգործման խնդիր գծային հաջորդականություն.

Երկու հիմնաբաղադրիչներ ունեցող այս տարբերակին հայերենի բոլոր գրական վիճակներում էլ բնորոշ է պատմողական չեզոք ոճը, հանդարտ շարադրանքը, այն երբեմն էլ ունի նախադասության վերջը տարված ներգործման խնդրի բավականին ակներև տրամաբանական ընդգծվածություն:

Օրինակներ՝ Տապալէր երկդիմի մտօք /Եղ.,16/: Ոչ գգեցցին ի գործոց ձեռաց իւրեանց /Եսայի,ԾԹ/: Օրհնեցաւ և դրուատեցաւ ի հեռաւորաց և ի մերձաւորաց /ԹԱՊՏԱ,3,ԺԳ/: Անիծած լինի սուրբ Յարութենէս /ԺԵՀՀՀԲ,449/: Ո՛ր մահու մատ-

¹² Ասատրյան Մ., նշվ. աշխ., էջ 138:

¹³ Проблемы теории грамматического залога, Л., 1978, С. 21.

նեցաւ յիւր արարողէն /ՀԵ,192/: Կը դիմաւորուի խոշոր կնիկէ մը /ՀՊԵԾ,3,189/: Հիասթափուեցան գաւառին կեանքէն /ՇՇ,1,133/: Կբռնվեր կամուրջի գիշերային պահակներից /Ը,7,18/:

բ. Ներգործման խնդիր-ստորոգյալ գծային հաջորդականություն.

Տարբերակն իր հաճախականությամբ բնագրային հատվածներում քիչ է զիջում նախորդին: Ստեղծում է գեղարվեստական ոճ, արտահայտչական գունավորումով հարուստ խոսք՝ խնդրի հատկապես նախադասության սկիզբը զբաղեցնող դիրքի շնորհիվ, ինչպես օրինակ՝ Ի բերանոյ քումմէ դատեցայց /Ղուկ.,ԺԹ/: Յամենայն հոգւոյ շարժի և յամենայն բանէ խոռվի և յամենայն իրաց դողայ /Եղ.,14/: Հագարացոց ազգէն գերեցաք, ճաղաթայից սրէն խոցեցաք /ԽԿ,130/: Մեր ազգայիններէն մեկէն վնաս տեսած է առուտուրի մէջ /ՀՊԵԾ,4,412/: Անհաղթահարելի ուժից մղվում էր դեպի աղքատիկ բնակարանը /Շիրվ.,3,245/:

Հանդիպում են նաև երկանդամ կրավորաձև կառույցներ՝ հիմնաբաղադրիչների գծային հաջորդականության ենթակա-ներգործման խնդիր և ներգործման խնդիր-ենթակա տարբերակներով (ստորոգյալի զեղչման դեպքում): Ի տարբերություն նման կառույցներում հիմնաբաղադրիչների փոխդասավորության վերը քննված չորս տարբերակների՝ սրանցում ենթակայի և ներգործման խնդրի փոխդասավորությունը գերազանցապես որոշվում և կարգավորվում է խոսքային իրադրությամբ՝ անմիջապես նախորդող լրիվ (առանց ստորոգյալի զեղչման) եռանդամ կառույցում այդ հիմնաբաղադրիչների հաջորդականության գոյություն ունեցող ձևի պատճենմամբ:

Օրինակներ՝ Անուշուան կը տանջուէր խղճի խայթէն, հայրը՝ անորոշութեան զգացումէն: Անախորժ մտքերով էր շղթայված մարմինը, և ունայն հույսերով՝ հոգին: Նա մոռացվել էր իրեն ճանաչող մարդկանց կողմից, սրանք էլ՝ երևի իրենց աստծուց:

Բնագրային հատվածներում երբեմն կան նաև մենանդամ կրավորաձև կառույցներ, որոնցում ենթակայի և ներգործման խնդրի զեղչման պատճառով հիմնաբաղադրիչներից առկա է միայն կրավորական սեռի բայ – ստորոգյալը՝ մենակ կամ իր այլ լրացումների, երբեմն նաև նախադասության անդամ չհանդիսացող բառերի հետ:

Օրինակներ՝ Գալարէր իբրև զօձ թունաւոր /Եղ.,16/: Ձի այրիս, զի բորբոքիս /ն.տ.,7/: Յանեալ ցրուեցան /ն.տ.,119/: Կը հալածուէր անխղճորեն /ԹԲԱԵ,58/: Վերջապէս գտնվեց /ԴԴՎ,187/: Երևի պիտի կառուցվի կրկին /Շիրվ., 52 /:

Միանգամայն հասկանալի պատճառով (առկա է հիմնաբաղադրիչներից միայն մեկը) այսպիսի կրավորաձև կառույցները հիմնաբաղադրիչների փոխդասավորության տեսակետից բնականաբար որևէ հետաքրքրություն ներկայացնել չեն կարող:

Ի մի բերելով ասվածը կրավորաձև կառույցներում հիմնաբաղադրիչների տարբերակների՝ հայերենի տարբեր վիճակներում ունեցած դրսևորումների վերաբերյալ, կարելի է դրանց վիճակագրական ուսումնասիրության արդյունքների հիման վրա արձանագրել.

- Հայերենում կենսունակ են եռանդամ և երկանդամ կրավորաձև կառույցների բոլոր տասներկու տարբերակները:
- Երկանդամ կրավորաձև կառույցներն իրենց գործածությամբ ակնհայտորեն գերազանցում են եռանդամ կառույցներին. հայերենի բոլոր գրական վիճակները ներկայացնող բնագրային հատվածներում մեր հաշվումներով դրանք կազմում են դիտարկված բոլոր կրավորաձև կառույցների 68-70 %-ը: Ընդ որում, երկանդամ կառույցներում հիմնաբաղադրիչների փոխդասավորության վեց տարբերակներից առավել ակտիվը երկուսն են՝ ենթակա-ստորոգյալ և ստորոգյալ-ենթակա՝ համատեղ 60 % հաճախականությամբ:
- Եռանդամ կրավորաձև կառույցների մեջ հիմնատարբերակները երկուսն են՝ ենթակա-ստորոգյալ-ներգործման խնդիր և ենթակա-ներգործման խնդիր-ստորոգյալ՝ դրանցից առաջինի, իբրև սովորական, գերազանցապես ոճականորեն չեզոք տարբերակի, նկատելի գերակշռությամբ:

Հ Ա Մ Ա Ռ Ո Տ Ա Գ Ր Ո Ի Թ Յ Ո Ի Ն Ն Ե Ր

- Ագաթ. - «Ագաթանգեղայ Պատմություն Հայոց», Թիֆլիս, 1914:*
ԱՕՄՉՄ - Ա. Օստրոկյան, Մանկություն չունեցող մարդիկ, Երևան, 1963:
Բակ. - Ա. Բակունց, Երկեր, Երևան, 1975:
ԲՀՄԶ - Բ. Հովսեփյան, Մերմնացանները չվերադարձան, Երևան, 1962:
Բուգ. - «Փաստոսի Բիւզանդացոյ Պատմութիւն Հայոց», Թիֆլիս, 1912:
ԳԲՆ - Գ. Բաբկենց, Նորեկ, Երևան, 1961:
ԳՄԼԶ - Գ. Մահարի, Լռության ձայնը, Երևան, 1962:
ԴԴՎ - Դ. Դեմիրճյան, Վարդանանք, Երևան, 1988:
ԵԵ - Երուխան, Երկեր, Երևան, 1980:
Եզն. - Եզնկայ Կողբացոյ «Եղծ աղանդոց», Թիֆլիս, 1914:
Եղ. - Եղիշէի «Վասն Վարդանայ և հայոց պատերազմին», Երևան, 1957:
ԶԳՀ - Զ. Գալեմբեարյան, Հասկաքաղ, Երևան, 1965:
ԶԴՄՆ - Զ. Դարյան, Մայաթ-Նովա, 1-2, Երևան, 1960-1963:
ԹԱՊՏԱ - Թովմայի վրդ. Արծրունույ «Պատմութիւն տանն Արծրունեաց»:
ԹԲԱԵ - Թրկատինցի, Լ. Բալաշյան, Առանձար, Երկեր, Երևան, 1982:
ԺԵՀԶԶԱ - ԺԵ դարի հայերեն ձեռագրերի հիշատակարաններ, մասն Ա, Երևան, 1955:
ԺԵՀԶԶԲ - ԺԵ դարի հայերեն ձեռագրերի հիշատակարաններ, մասն Բ, Երևան, 1958:
Իս. - Ավ. Իսահակյան, Երկեր, 1-4, Երևան, 1988:
ԽԿ - Խաչատուր Կեչառեցի, Երևան, 1958:
ՍԵ - Սերենց, Երկեր, Երևան, 1957:
ԿԵՏ - Կոստանդին Երզնկացի, Տաղեր, Երևան, 1962:
ԿՎՄ - Կորյուն, «Վարք Մաշտոցի», Երևան, 1941:
ՀԵ - Հովհաննես Երզնկացի, Երևան, 1958:
ՀԵԱ - Համաստեղ, Երկեր, Ա, Պեյրութ, 1966:
ՀԹ - Հովհ. Թումանյան, Երկեր, Երևան, 1998:
ՀՀ - Հովհ. Հովհաննիսյան, Երկեր, Երևան, 1959:
ՀՊԵԺ - Հ. Պարոնյան, Երկերի ժողովածու, 1-10, Երևան, 1962-1979:
ՀՄՀԵՄ - Հ. Մահյան, Հայաստանը երգերի մեջ, Երևան, 1962:
ՀՕԵ - Հ. Օջական, Երկեր, Երևան, 1979:

- Ղև., Պատմ. – «Պատմություն Ղևոնդայ մեծի վրդ. Հայոց», Սանկտ-Պետերբուրգ, 1887:
 ՄՀՁՄ – Մխիթարայ Հերացոյ Ջերմանց մխիթարություն, Վենետիկ, 1831:
 Մուր. – Մուրացան, Երկերի ժողովածու, 1-7, Երևան, 1961-1965:
 ՅՂՊՀ – Յովհաննու կաթողիկոսի Դրասխանակերտցոյ «Պատմություն Հայոց»,
 Թիֆլիս, 1912:
 ՆԴ – Նար-Ղոս, Երկերի ժողովածու, Երևան, 1989:
 ՆՄԺԱՎ – Ն.Ման, ժողովածոյը առակաց Վարդանայ, մաս Բ, 1894:
 ՆՔՀԿ – Նահապետ Քուչակ, Հայրենի կարգու, Երևան, 1957:
 Շիրվ. – Շիրվանզադե, Երկերի ժողովածու, Երևան, 1981:
 ՇՇ – Շ.Շահնուր, Երկեր երկու գրքով, 1, Երևան, 1963:
 Չ – Եղ.Չարենց, Երկեր, Երևան, 1996:
 ՊԱԴ – Պատմություն Առաքեալ վրդ. Դավրիժեցոյ, Վաղարշապատ, 1896:
 ՊՄԱԶ – Պ.Մակ, Անլուրի զանգակատուն, Երևան, 1969:
 ՎԹԵ – Վ.Թեքեյան, Երկեր, Երևան, 1988:
 ՎՄՀԸ – Վ.Մավյան, Հայու բեկորներ, Երևան, 1967:
 Ը – Ըաֆֆի, Երկերի ժողովածու, 1-10, Երևան, 1977-1984:
 ՖԴ – Ֆրիկ, Դիւան, Նյու Յորք, 1952:
 Ս.Գրքի /Սատուածաշունչ մատեան հնոց և նորոց Կտակարանաց, Կ.Պոլիս, 1895/
 համառոտագրություններից՝ Առակ.-Առակք Սոողոմոնի, Ա.Մակ.-Առաջին
 Մակարայեցոց, Ա.Մնաց.-Առաջին Մնացորդաց, Բ. Թագ.- Երկրորդ Թագաւորաց,
 Դատ. -Գիրք Դատաւորաց, Յայտն. – Յայտնություն Յոհաննու, Յովհ.-Սրբոյ Ավետա-
 րանիս Յիսուսի Քրիստոսի ըստ Յովհաննու և այլն:

КОНСТРУКЦИИ СО СТРАДАТЕЛЬНЫМ ЗАЛОГОМ В АРМЯНСКОМ ЯЗЫКЕ

____ *Резюме* _____

____ *С. Айрапетян* _____

На основе статистических данных богатого материала языковых подлеников проводится сравнительный анализ всех возможных вариантов взаиморасположения основных компонентов конструкций со страдательным залогом в габаре, средневековом и современном литературных языках, проводится их классификация по стилистически нейтральной или эмоционально окрашенной значимости, фиксируется активность и частотность применения каждого типа этих конструкций.

Տեղեկություններ հեղինակի մասին

Հայրապետյան Սերգո Արտուշի – բ.գ.դ., պրոֆեսոր, ԳԱԱ Շիրակի
 հայագիտական հետազոտությունների կենտրոն, Գյումրու Մ.Նալբանդյանի անվան
 պետական մանկավարժական ինստիտուտ, E-mail:serhayr@mail.ru